

SOUHRN A VÝBĚR

DĚTSKÁ LITERATURA VE SKANDINÁVIÍ

N O R S K O

Podobně jako u jiných evropských národů stojí na počátku dějin norské literatury lidové pohádky, vydané v letech 1842-1844 dvojicí sběratelů, jimiž byli Peter Christen Asbjørnsen (1812 – 1885) a Jørgen Moe (1813 – 1882). Pohádky vydávané ve 40. a 50. letech 19. stol. sehrály nezastupitelnou úlohu jak v rozkrývání typických kulturních okruhů a motivů, tak v upevnění norské národní identity. Součástí kulturního dědictví se staly rovněž ilustrace k pohádkám a pověstem, především z tvorby malířů Theodora Kittelsena (1857-1914) a Christiana Krohga (1852-1925).

Druhá polovina 19. stol. přinesla výraznou proměnu norské literatury z regionální v evropskou. Nejvýrazněji se do evropské kulturní pokladnice zapsal dramatik Henrik Ibsen (1829-1906). Společenskokritická témata, realismus v líčení prostředí i charakterů – to byl styl a zaměření i ostatních představitelů Ibsenovy generace. Pozdější nositel Nobelovy ceny za literaturu, Bjørnsterne Bjørnson (1832–1910) se velmi zasazoval o vzdělání a morální uvědomění mládeže, jak dokazují i jeho novely *Selské povídky* (*Bondefortellinger*, 1873, č. 1973).

Mezi dvěma válkami byla norská literatura bohatě rozrůzněná tématicky i žánrově. Tvorba pro děti zůstala do značné míry ve stínu dynamického rozvoje románové, dramatické a básnické tvorby pro dospělé. Idylické dětství na romantickém norském venkově líčila tehdy populární Marie Hamsunová (1881 – 1969), manželka Knuta Hamsuna (1859 – 1951). Její knihy pro děti, především série *Šťastné dětství*, (*Bygdebarn*, 1924–32, č. 1936-38) vycházely ve vysokých nákladech a četných překladech. Hamsunová i její manžel byli v roce 1946 v soudním procesu odsouzeni za kolaboraci s nacismem. Naopak evropsky orientovaný humanismus a pacifismus byl vlastní prozaičce Regině Normannové (1867 – 1939), jejíž pohádkové příběhy byly nejčastěji inspirovány prostředím nejsevernějších krajů Norska.

Po 2. svět. válce procházelo Norsko obrovskou sociální a kulturní proměnou. Do té doby chudá země s obtížnými klimatickými podmínkami procházela vlnou modernizace, proklamovaným cílem bylo dosažení blahobytu pro všechny. Sociální stát dosáhl svého vrcholu v letech po objevení ropy a zemního plynu v Severním moři (1968).

Šedesátá a sedmdesátá léta znamenala pro norskou kulturu průlom literárního modernismu na straně jedné a intenzivní zájem o politicky angažované poselství v umění. Sociální proměny, osudy rodin stěhujících se z venkova do měst, ženy opouštějící tradiční role výhradní ochránkyně rodinného krbu a nastupující do náročných zaměstnání, to všechno jsou témata, jež zasáhla i do literatury pro děti a mládež. Významným žánrem zůstal historický román pro mládež – musíme zmínit autorku historických románů Torill Thorstad Haugerová (nar. 1943), která vydala více než pětadvacet knih pro děti a mládež, mnohé byly zfilmovány a přeloženy do řady jazyků. Největší popularitu si získaly historické r. *Uloupení vikiny* (*Røvet av vikingene*, 1978) a *Útěk od vikingů* (*Flukten fra vikingene*, 1979) které vyšly česky pod společným názvem *V zajetí vikingů* (1988). Autorka se věnovala především vikingské době, později však čerpala své poutavé příběhy i z jiných historických období, např. z časů velkého moru ve 14. stol., vystěhovalectví do Ameriky v 19. stol. nebo počátky christianizace v 11. stol.

Významným žánrem současné norské literatury pro děti a mládež je obrázková publikace, která obdobně jako v Dánsku dosahuje velké popularity a stává se žánrem překračujícím dosah cílové skupiny, pro kterou byla původně určena, totiž předškolní a mladší školní věk. Tvůrci obrázkových publikací jsou známí ilustrátoři (Akim Düzakin) a významní básníci jako světoznámý dramatik Jon Fosse (1969) a mnozí jiní, přičemž nejcharakterističtějším rysem je snaha o dokonalou symbiózu literární a výtvarné stránky. Té je dosaženo v nejvyšší míře v případech, kdy text i ilustrace pocházejí s dílny jediného autora, jako je tomu např. u Fam Ekmanové (1946), malířky a výtvarnice, která se obrací jak k dětskému, tak dospělému adresátovi. Její knížka *Co máme dělat s malou Jill?* (*Hva skal vi gjøre med lille Jill*, 1974) znázorňuje opuštěnost dítěte ve světě dospělých. Děvčátko, netečně sedící ve svém pokojíku,

komunikuje jen s obrazem, který dostalo od rodičů, ti jsou však přesvědčeni, že pro ni udělali vše dosažitelné. Postavička z obrazu však na konec odcválá na koni snů a vezme si malou Jill s sebou. Obdobně ambivalentní poselství vysoce expresivními prostředky podává také ilustrátor Svein Nyhus (nar. 1962), který v knihách *Hodňoučká* (Snill, 2002) a *Rozzlobený muž* (Sinna mann, 2003,) spolupracoval s básnířkou Gro Dahleovou (nar. 1962). I v dílech této manželské a umělecké dvojice sehrávají důležitou roli poznatky moderní psychologie, přetavené empatií tvůrců.

ŠVÉDSKO

Švédsko vždy bylo a i nadále je v oblasti literatury pro děti a mládež v mnoha ohledech průkopníkem. Již v roce 1766 zde začal pravidelně vycházet dětský časopis, jeden z prvních v Evropě. 19. stol. přinesl bylo charakteristické zájmem o lidové pohádky a pověsti, jejichž motivy a náměty jsou živé dodnes.

Mezinárodní ohlas vzbudilo vystoupení spisovatelky, myslitelky a feministky **Ellen Keyové (1849 – 1926)**, především její vrcholné dílo, manifest s názvem, *Století dítěte* (Barnets århundrade, 1900). Keyová se v něm kriticky postavila k pedagogické a umělecké praxi své doby a v mnohém předznamenala pozdější vývoj: Dítě pro ni není pouhý objekt, nýbrž výsostný subjekt, slabší partner, kterého je třeba brát vážně a plně respektovat ve všech jeho zájmech a nejrůznějších potřebách.

Přítekně Keyové, zkušená učitelka a spisovatelka oceněná později Nobelovou cenou, **Selma Lagerlöfová (1858 – 1940)**, je autorkou základního díla moderní švédské a evropské literatury pro děti, totiž knihy *Podivuhodná cesta Nilse Holgerssona Švédskem* (Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige 1906-7, č. 1967). Toto mistrovské dílo umělecké i pedagogické, zamýšlené jako populární učebnice zeměpisu Švédska pro děti kolem deseti let, obsahuje vrstvy informativní i

poetické, podává plastický obraz země a lidí své doby a navíc zachycuje všestranný proces emocionálního zrání dítěte.

Po peripetích meziválečné a válečné doby vystoupila roku 1945 do literatury řada výrazných tvůrců nové generace. Začaly např. vycházet knihy o mumíncích autorky **Tove Janssonové (1914 – 2001)**, která sice žila a tvořila ve Finsku, avšak psala švédsky. Mumíní rodina, se kterou se mohly seznámit v překladech děti prakticky na celém světě, je znázorněna jako tolerantní a liberální, její otevřené, bezstarostné až bohémské životní zaměření okruh přátel je někdy ohromující, ale také léčivě uklidňující. Charakteristickým rysem zůstává svébytná poezie v knihách o mumínech, vtipné a pohotové repliky, slovní humor se satirickými elementy, což oceňují dospělí čtenáři, jakož i nevyčerpatelná fantazie v textu i ilustracích, které zase fascinují děti.

Rokem 1945 se datuje i debut nejnámější a nejpřekládanější švédské spisovatelky vůbec, **Astrid Lindgrenové (1907 – 2002)**, která v následujících letech zasáhla do mnoha prozaických žánrů a natrvalo je poznamenala. Její dílo přineslo zásadní obrat v přístupu k dětské literatuře opuštěním tradičního moralizování a mentorování. Originální postava *Pippi Dlouhá Punčocha* (Pippi Långstrump, 1945, č. 1977) je prototyp dítěte osvobozeného z běžných konvencí a očekávání dospělých, je samostatná a lpí na nezávislosti, revoltuje proti průměrnosti i proti pokrytectví, jež vidí u dospělých. Nevystupuje pro dětského čtenáře jako vzor, spíše odráží a inspiruje jeho sny a přání. Lindgrenová navázala na anglosaskou tradici, ale i na realismus a magickou imaginaci pohádkového typu, ať už to byly variace na každodenní život venkovských dětí v kombinaci s vlastními vzpomínkami na dětství v knize *Děti z Bullerbynu* (Alle vi barn i Bullerbyn, 1946, č. 1962) či detektivní příběhy série o Kalle Blomkvistovi, které vycházely v letech 1946 – 1953. Autorce nebyly cizí ani psychologie a symbolismus, jak dokazují romány *Mio, můj Mio* (Mio, min Mio, 1954, č. 1997) a *Bratři Lví srdce* (Bröderne Lejonhjärta (1973, č. 1994). Všechny autorčiny postavy odrážejí snahu proniknout do duše současného dítěte a nastavit zrcadlo mezilidským vztahům. Její originální dílo vyzařuje humanistické poselství, zasahující generace čtenářů. Autorka napsala řadu film. a div. scénářů, podle jejích románů bylo natočeno přes čtyřicet filmů. K jejím 60. narozeninám vznikla ve Švédsku lit. cen

Astrid Lindgrenové. Ona sama obdržela vedle dlouhé řady jiných významných mezinár. ocenění Andersenovu medaili (Andersen Award, 1958). Celý život se aktivně zajímala o politické dění ve světě, v posledních letech vystupovala především proti zprůmyslnění chovu hospodářských zvířat a jejich transportu.

Moderní Švédsko zdaleka není onou homogenní kulturou z dřívějších epoch. Každé desáté dítě ve Švédsku má dnes rodiče jiného než švédského původu. To se projevuje v tematice řady knih, Ilona Wiklandová, známá jako ilustrátorka knih Astrid Lindgrenové, např. zachytila svůj útěk z Estonska v díle *Dlouhá, předlouhá cesta* (Den långa, långa resan, 1995,). Na knize spolupracovala s Rosou Lagercrantzovou, která v románu *Dívka, která se nechtěla líbat* (Flickan som inte ville kyssas (1995), zachytila otcovu osudovou emigraci z nacistického Německa. O hledání a nalezení nové vlasti vyprávějí také romány Anniky Thorové a jiných autorů. Švédská kulturní veřejnost je konfrontována s faktem, že už dospívají a umělecky debutují první generace těch, kteří se ve Švédsku např. s jinou barvou pleti narodili a nyní usilují o zachycení svého vývoje na rozhraní odlišných kultur. To klade vysoké nároky na výchovu k toleranci a vstřícnosti, a to jak ve škole, tak v řadě institucích, věnovaných dětem.

Jedinečnou institucí je **Švédský institut knih pro děti a mládež** (Svenska barnbokinstitut), založený spisovatelem Lennartem Hellsingem (nar. 1919). Institut spravuje rozsáhlou knihovnu, stará se o kontakty se spisovateli a propagaci dětské knihy. Je také vědeckým pracovištěm, jež uděluje stipendia domácím i zahraničním badatelům. Pro autory je významná také Dětská akademie dětské literatury, debatní orgán osmnácti autorů, dohlížející na kvalitu veřejných knihoven, úroveň recenzí v tisku apod. Všechny tyto instituce, spolu s odbornými a dětskými časopisy jasně signalizují význam, který je přikládán čtenáři v dětském a dospívajícím věku.

D Á N S K O

Dánské písemnictví si podrželo souvislou kontinuitu od období raného středověku, staroseverské báje a pověsti inspirovaly silnou generaci romantiků, na prvním místě básníka Adama Oehlenschlägra (1779 – 1850), básníka, myslitele a pedagoga Nicolaie Fredrika Severina Grundtviga (1783 – 1872), který vystoupil proti bezduchému memorování a jakémukoli utlačování lidského ducha. Cestou k naplnění životního poslání člověka a křesťana se měla podle něho stát nová škola, pěstující v dětech a mladých lidech vzájemnost a vlastenectví. Pedagogický reformátor Grundtvig založil tzv. lidové vysoké školy, které došly širokého vlivu a rozšíření ve všech skandinávských zemích a jejichž ideály žijí podnes.

Nejznámějším dánským autorem je bezesporu velký pohádkář **Hans Christian ANDERSEN (1805 - 1875)**. Psal poezii i dramata, proslulost mu však přinesly *Pohádky vyprávěné dětem* (1835 – 1842, Eventyr fortalt for børn), jež vyšly v šesti sešitech. Další pohádky následovaly pod názvem *Pohádky a příběhy* (Eventyr og historier, 1843 – 1872), tímto titulem vědomě otevřel perspektivu i dospělému čtenáři. Ty nejznámější z celkového počtu 156 příběhů jako jsou Ošklivé káčátko, Cínový vojáček, Malá mořská víla, Sněhová královna, Křesadlo a jiné byly přeloženy do více než stovky jazyků světa. Autorovou inspirací byly lidové pohádky a balady evropských národů i žánr romantické umělé pohádky, jež poznal při kontaktu s jejich tvůrci, např. v Německu, Anglii, Itálii, Portugalsku. (Adalbert von Chamisso, Wilhelm Tieck, Charles Dickens). Charakteristickými rysy poetiky Andersenovské pohádky je bezprostřední a přirozený vypravěčský styl, navozující hovorový tón vyprávění a tím vtažení posluchače do děje, někdy starosvětsky poučný, jindy ironicky odtažitý. Děje se často účastní také neživé předměty, originální je symbolika zvířat a rostlin, provázená nostalgickou atmosférou a nezastíraným sentimentem. Psychologické studie lidských povah otevírají možnosti interpretace daleko za horizontem tradičních pohádkových textů určených výhradně dětem. Umělečtí tvůrci, upravovatelé a interpreti v nich nacházejí jednak odkazy na spisovatelovu nevšední a složitou

osobnost, jednak perspektivu propojenou s kulturním povědomím napříč národy a kontinenty.

Na skautskou tematiku se zaměřil ve své době nejčtenější autor, **Torry Gredsted (1885 – 1945)**. Jeho román *Paw* (1918) vypráví o chlapci Pawovi napůl dánského a napůl indiánského původu. Na útěku z jihoamerického výchovného ústavu, kde okusil kruté zacházení a násilí, si v Dánsku zvolí svobodný život v nespoutané přírodě, spolu s ostatními skauty. Nejznámější autorkou dívčí četby byla dánská prozaička **Karin Michaelisová (1872 – 1950)** Mezinárod. úspěchu dosáhla populární četbou pro dívky, sedmi knihami o Bibi, svérázné dcerce dán. výpravčího a jejích dobrodružstvích. První z nich, *Bibi* (1927, č. 1929), vyšla původně anglicky. Další díly vycházely až do roku 1937 a líčily Bibiino zrání a počátek dospělosti. Dílo ukazuje autorčinu představu harmonického života, rovnoprávnosti pohlaví a sociální spravedlnosti.

Výjimečného ohlasu se dostalo již jejím románům pro dospělé, *Dítě* (Barnet 1902, č. 1909) a *Nebezpečný věk* (Den farlige alder, 1910, č. 1911), s nimiž autorka pořádala přednáškové a osvětové turné po Evropě a USA. Ve 30. letech pomáhala Michaelisová něm. spisovatelům na útěku před nacismem, válku strávila v amer. exilu. Její dílo je dodnes populární, a to především mimo Dánsko.

Po roce 1965 došlo v Dánsku ke změnám, jež trvale poznamenaly přístup k literatuře pro děti a mládež. Byl přijat zákon, upravující status a rozšiřující síť veřejných knihoven. Místo babiček a tatínků to napříště měly být početné místní a dobře vybavené školní knihovny, jež by pravidelně odebíraly největší množství knih, neboť zákon vázal tyto instituce k podstatnému rozšíření žánrového sortimentu a zpřístupnění fondů pro mladé čtenáře. A tematika děl pro děti a mládež se dále proměňovala: dětští hrdinové jsou sebevědomí a nespoutaní, narůstá zájem o věci veřejné, aktuální politické debaty či globální problémy. Jako by neexistovalo téma, jež by literatura nechtěla zpracovat a prozkoumat – závažné sociální těžkosti, rozvod rodičů, nemoc, kriminalita, alkoholismus, incest. Počet vydaných titulů se v desetiletí 1970 – 1980 zdvojnásobil, recenze dětských knih začaly vycházet v renomovaných novinách a specializovaných odborných časopisech.

Produkce dětské knihy v Dánsku narůstá i v posledních letech (v roce 2003 to bylo 2000 titulů), významné místo zaujímají obrázkové publikace nejrůznějšího charakteru a zaměření. Vzhledem k tomu, že žánr obrázkové knihy zhodnocuje umění ilustrátorů a adekvátně odpovídá na celostní estetické očekávání spojené s knihou v konkurenci s jinými médii, dochází k pozoruhodnému jevu: obrázková kniha přestává být vázána na předškolní či mladší školní věk, jako tomu bylo v předchozích sto letech, oslovuje starší čtenáře a stává se nezřídka i žádaným sběratelským objektem dospělých.

I S L A N D

Islandské písemnictví patří k nejstarším v Evropě. Středověká tradice mytologických a hrdinských písní Eddy a prozaických ság poznamenaly islandskou kulturu během posledního tisíce let, především však v procesu za národní nezávislost na dánské říši, tedy především v 19. stol.

Na počátku 20. stol. si získala islandská literatura významné místo v evropském kontextu, byli to však především autoři, kteří většinu života strávili v cizině, např. Stephan G. Stephansson (1853 – 1927), žijící jako nádeník a rolník v USA a v Kanadě. Někteří napsali dokonce podstatnou část svého díla jinak než islandsky. Norsky psal prozaik Kristmann Gudmundsson (1902 – 1983), dánsky romanopisec Gunnar Gunnarsson (1889 – 1975) a německy scestovalý Evropan a člen jezuitského řádu, **Jón Svensson (1857 – 1944)**. Uvedení autoři dosáhli v Evropě značného věhlasu, byli čtení dospělými i mládeží, Svenssonovy autobiografické knihy o malém

Nonnim vycházely ve 30. letech ve vysokých nákladech rovněž v češtině, např. *Wie Nonni das Glück fand* (1934, *Jak Nonni došel štěstí*, č. 1936).

Za nejvýznamnějšího islandského tvůrce 20. stol. je považován romanopisec **Halldór Kiljan Laxness (1902 – 1998)**, nositel Nobelovy ceny z roku 1955. V mladých letech se chystal vstoupit do kláštera, za pobytu v Americe se však stal socialistou, což nejméně na dvě desetiletí určilo charakter jeho tvorby, např. v románu *Salka Valka* (1932, č. 1941). Jako vrcholný epos o národních dějinách a charakteru byl přijímán *Islandský zvon* (Íslandsklukkan, 1943 – 1946, č. 1955). Závěrečná část jeho tvorby se soustředí na otázky obecně lidské, existenciální otázky, ale také láska k rodné zemi, např. román *Znovunalezený ráj* (Paradisarheimt, 1960, č. 1984). Jeho díla byla přeložena do čtyřiceti jazyků.

Za anglo-americké okupace ostrova během 2. svět. války byla ustavena samostatná republika Island (1944). Poválečný vývoj přinesl hospodářskou prosperitu a kulturní rozmach, přičemž literatura zůstala věrná realistickému stylu především historických románů.

Island má necelých 280 tis. obyvatel, přičemž polovina žije v hlavním městě Reykjavíku, představuje tedy jeden z nejmenších knižních trhů. Na rozdíl od ostatních skandinávských zemí však má na knihy tzv. daň z přidané hodnoty (14%) a od roku 1995 neregulované ceny knih. Z této skutečnosti těží především největší nakladatelství Edda, pokrývající 50% tržního objemu, o druhou polovinu se dělí 26 maličkových nakladatelství. Přesto zaujímá literatura pro děti a mládež přední místo. Z celkového objemu knižních titulů vydaných např. v roce 2002 vyšlo 74 dětských knih přeložených a 43 knih z původní islandské produkce, pro srovnání: z románů pro dospělé je to přeložených 40 a původních 62 položek. Z toho je zřejmé, že Island si umělecké tvorby pro děti a mládež váží a považuje ji za prestižní záležitost národní kultury.